

Wat we weten over Virginie.

De stand van zaken in de Loveling-studie

Piet Couttenier

Samenvatting

In deze inleidende bijdrage vragen we ons af waar we staan met onze kennis over de schrijfster Virginie Loveling (1836-1923). Wat is bereikt en welke accenten zijn er in de ernstige studie van de auteur en haar oeuvre in het verleden gelegd? Daarbij komen in grote lijnen de volgende invalshoeken aan bod: editie, biografie, schrijverschap, ideologie, gender, receptie en literatuurgeschiedenis. Hier en daar wijzen we op enkele perspectieven voor verder onderzoek.

Abstract

In this introductory contribution we present a state of the art in the study of the works of the Belgian woman writer Virginie Loveling (1836-1923). We examine the achievements in the study of the author and her oeuvre, using such methods and approaches as edition, biography, authorship, ideology, gender, reception and literary history. We suggest some perspectives for further research.

1. VOORAF

We zijn hier vandaag om vooral veel nieuws over Virginie Loveling te horen. Maar we kunnen niet zien wat er aan nieuws te melden valt als we geen kennis hebben van wat er in het verleden is gezegd en geschreven. Onze vraag is: wat weten we nu eigenlijk over Virginie Loveling? Ik tracht in het kort, en zonder elke bijdrage aan de Loveling-studie bij naam te kunnen noemen, een stand van zaken te geven, en gebruik daarvoor een aantal thema's of invalshoeken: editie, biografie, schrijverschap, ideologie, gender, receptie en literatuurgeschiedenis. En dat alles voor zover het mogelijk is om het over Virginie alléén te hebben. Spreken over Virginie Loveling alléén heeft iets van het scheiden van een Siamese tweeling. Ondersteund door enkele iconische foto's zijn de meeste beschouwingen aan de *gezusters* Loveling gewijd, misschien geïnspireerd door enkele beroemde voorbeelden uit de nationale en internationale literatuur. Dat doen de eerste invloedrijke studies, namelijk de uitgebreide

studie van Maurits Basse over *Het aandeel van de vrouw in de Nederlandse letterkunde* uit 1921 én de kleine maar fijnzinnige monografie van Hélène Piette uit 1942, *Les Soeurs Loveling. Rosalie et Virginie, deux grandes figures féminines des lettres flamandes*, een boekje dat volgens ons meer bekendheid verdient. Maar ook de meest recente biografie van Ludo Stynen uit 1997, kreeg de titel *Rosalie en Virginie. Leven en werk van de gezusters Loveling mee*. De gelijkenis geldt ook voor hun teksten; ze zijn nauwelijks van elkaar te onderscheiden, al zijn er pogingen ondernomen om op basis van hun thematiek en stijl verschillen aan te duiden, bijvoorbeeld in hun poëzie.¹ Piette spreekt van ‘une seule âme dans deux corps’ (Piette, 1942, p. 37).

2. TEKST EN EDITIE

Eerst en vooral iets over de teksten en de editie van het werk van Virginie Loveling, en onvermijdelijk van Rosalie. Hoe zit het met de bereikbaarheid van hun teksten? Het valt eigenlijk niet mee om de gedichten, verhalen en romans van Virginie Loveling te pakken te krijgen. Je bent al vlug aangewezen op een openbare bibliotheek of een universiteitsbibliotheek. Antiquarisch zijn de originele uitgaven zeldzaam en relatief duur. Voor een eerste druk van bijvoorbeeld Virginies debuut *In onze Vlaamsche gewesten* moet je momenteel 75 euro overhebben. In de jongste decennia is wel getracht daar verandering in te brengen en er zijn pogingen ondernomen om Loveling opnieuw beschikbaar te stellen, in chronologische volgorde: in 2009 verscheen in de Amazone-reeks *Meesterschap in tweevoud*, een bloemlezing met novellen en schetsen van Rosalie en Virginie Loveling, maar die reeks is spijtig genoeg opgedoekt. Gelukkig nu wel beschikbaar zijn de recente heruitgaven van Virginies *Een revolvershot* in de reeks Salamander bij Uitgeverij De Geus (2021, in 2023 al aan de vierde druk toe) en twee gebonden uitgaven door Standaard Uitgeverij/Davidsfonds, *Een winter in het Zuiderland* en *Erfelijk belast*.² De samenstellers of tekstbezorgers trachten allen op hun manier de brug te slaan naar een hedendaags publiek. Ze delen daarbij dezelfde zorg: hoe trouw moet men blijven aan de oorspronkelijke tekst en toch toegankelijk en leesbaar zijn voor een gemiddelde hedendaagse lezer? Hoe ver kan men

¹ Maurits Basse behandelde in zijn biografisch overzicht de poëzie van de gezusters Loveling als een geheel (Basse, 1921, p. 79-99). Van Elslander, 1974 en Stynen, 1997, p. 50-63 vergeleken de poëzie van Rosalie en Virginie vooral op basis van de thematiek.

² Zie Couttenier en Musschoot, 2009b; Loveling, 2021, 2022 en 2023, resp. samengesteld door Annelies Verbeke, Ludo Stynen en Leen Huet.

gaan met moderniseren? Kan men verouderde woorden behouden of vervangen door hedendaagse equivalenten? Kan men dat stilzwijgend doen of moet men de ingrepen verantwoorden? Het is een bekende en heikele kwestie bij de editie of hertaling van historische literatuur, waarover geen absolute eensgezindheid bestaat. In ieder geval kennen we alvast één voorbeeld uit de Loveling-studie van hoe het niet moet of kan: inmiddels berucht is de hertaling van Lovelings *Een revolvershot* (1911) door Karel Jonckheere uit 1983, die Anne Marie Musschoot al het jaar daarop in een bespreking in *Yang*, op basis van de forse ingrepen op het niveau van taal, stijl, verteltechniek en thematiek – zonder uitleg of verantwoording – een ‘ontstellend gebrek aan eerbied voor het werk zelf’ verweet (Musschoot, 1984, p. 6). Later zou Eric Rinckhout het plastischer uitdrukken en schrijven: ‘Wat Jonckheere doet, is het overschilderen van een Ensor of een Spilliaert met plafondverf’ (Rinckhout, 1998).³

Gelukkig hebben de jongste ‘gemoderniseerde’ of geactualiseerde uitgaven van de Lovelings al een tekstverantwoording en annotaties. Er is progressie in de Loveling-studie. Respect voor de tekst van de auteur staat centraal. Letterfetisjisme is echter ook niet aangewezen. Overigens, Loveling zelf betoonde haar teksten niet. Het is bekend dat zij, zeker vanaf 1891, veelal in Nederland publiceert. Dankzij de publicatie van brieven van Nederlandse uitgeverijen aan haar, zoals Van Kampen, Van Holkema en Warendorf, Honig en Funke (Heesakkers en Musschoot, 2007), weten we dat ze zakelijk en soms hard kon onderhandelen, maar zich ook soepel kon opstellen en bereid was om Vlaams idioom voor de Nederlandse lezer verstaanbaar te maken. Dat deed ze door het gebruik van synoniemen, verklaringen in voetnoot (zoals ‘tafelkleed’ voor het Vlaamse ‘ammelaken’ of ‘borrel’ voor ‘druppel’ in *Erfelijk belast* van 1906). Ze volgde daarin overigens het voorbeeld van Vlaamse auteurs vóór haar die in Nederland voet aan de grond trachtten te krijgen. Zo laste Domien Sleeckx al in 1861 in de eerste uitgave van zijn bekende roman *In 't Schipperskwartier, tafereelen uit het Vlaamsche volksleven*, die in Amsterdam bij H.-J. Van Kesteren én in Antwerpen bij C.-J. Mienikus verscheen, ten gerieve van de lezers in Nederland talrijke voetnoten in met verklaring van Vlaamse woorden en uitdrukkingen.

Wat er ook van zij, er is grote nood aan betrouwbare edities. Ook al omdat de bibliografie van het werk al in 1974 op punt is gesteld (Luyssaert, 1974b), mogen we misschien gaan dromen van een in alle opzichten deugdelijk *Verzameld werk*. Loveling is in dit opzicht kandidaat, maar ze is zeker niet alleen.

³ De uitspraak is in 2022 door Sarah Van Engeland gebruikt als titel van een masterscriptie over de hertaling aan de Faculteit Letteren van de KU Leuven.

Laten we niet vergeten dat we zelfs niet eens beschikken over een *Verzameld werk* van Conscience – ‘the Walter Scott of Belgium’ – die nochtans met zijn romans de buitenlandse literaire markten wist te veroveren, in Europa en zelfs daarbuiten. Het is uitkijken naar beleidsmakers, uitgevers, een instituut of Academie om zich op dat domein het trieste lot van de Vlaamse auteurs uit de lange negentiende eeuw aan te trekken.

3. BIOGRAFIE

Het biografische verhaal over Virginie Loveling is in de loop van de tijd geëvolueerd. In een bekend opstel uit 1916 (herdrukt in 1918 en 1931) noemt Lode Baekelmans de ‘veelgelezen schrijfster’ een ‘sympathieke, maar bescheiden figuur’ (Baekelmans, 1931, p. 3). En verder: ‘Zij stond vrijwillig in de schaduw, zocht geen ijdele uitwendigheid, stelde zich als fijnvoelende vrouw tevreden met de stille maar zuivere erkenning van haar letterkundige waarde.’ In die woorden herkennen we het discours over de vrouwelijke auteur dat in de lange negentiende eeuw in Vlaanderen als regel gold: vrouwelijke auteurs konden met hun aangeboren en natuurlijke gevoeligheid bijdragen tot de ontwikkeling van de beschavende nationale literatuur in de burgerlijke samenleving, maar dan wel in combinatie met hun zorgende en ‘moederlijke’ hoofdtaak in familie en gezin.⁴ Hij citeert daarbij Max Rooses, een absolute autoriteit in de Vlaamse literaire kritiek van de negentiende eeuw, die de stelregel duidelijk formuleerde in zijn feestrede bij de eerste huldiging van Loveling in oktober 1882 (Rooses, 1885). Hij erkent daarbij dat zij thuis hoort in de traditie van de Vlaamse realistische roman, maar volgens hem weet zij met de teergevoeligheid van een vrouw iets aan dat realisme toe te voegen. Hij sprak haar als volgt toe: ‘Gij zijt niet de eerste en op verre na niet de eenige, die de waarheid in de letteren tot leus genomen hebt; maar, wat U kenmerkt, is, dat op uwe onverbloemde tafereelen immer de wasem van liefderijkheid en zielenadel ligt. De natuur, die U tot vrouw maakte, schonk U deze gave, evenals zij in de stem der moeder innige deelneming laat weergalmen uit de woorden van afkeuring, tot haar kind gericht’ (Rooses, 1885, p. 394-395).

Intussen weten we meer. Virginie Loveling heeft namelijk uitgerekend dit standaardbeeld helpen doorbreken door de positie van de vrouw in het burgerlijke huwelijksleven te problematiseren en door romans te schrijven waarin de

⁴ Basse, 1921; Couttenier, 1997 en 2001; en uitgebreid in Vandenbussche, 2008a.

zoektocht van vrouwen naar authentieke individualiteit, onafhankelijkheid en sociale verantwoordelijkheid psychologisch wordt geanalyseerd. Zij neemt ook afstand van de gangbare idealistische strekking van de Vlaamse roman door in een bijwijlen pessimistische toon te schrijven over burgerlijke hypocrisie, sociaal onrecht en ideologische intolerantie. We weten daarmee dat Virginie Loveling veel meer is dan auteur van ‘stemmig en weemoedig-rustig werk’, zoals Baekelmans dat in 1931 nog zei (Baekelmans, 1931, p. 9). Toch is er op het eerste gezicht één facet in haar persoon en positie dat haar nog verbindt met de sociale normen die tijdens haar leven aan vrouwelijke auteurs werden gelinkt. Conform de verwachtingen in haar omgeving trad ze nooit in het openbaar op. Bij officiële gelegenheden liet ze zich door haar neef Paul Fredericq of een ander mannelijk familielid vertegenwoordigen. Bij de drie huldigingen die haar te beurt vielen, in 1882, 1885 en in 1912 te Gent – waarbij Nevele ‘niet wou achterblijven’ (Van de Castele, 1974) – nam ze niet zelf het woord. Aanvankelijk weigerde ze steevast om een portret van haar te laten publiceren. ‘Loveling hield haar leven en werk strikt gescheiden’, een houding die evenwel ook kan worden begrepen als een teken van professionalisering en een poging om haar werk voor zich te laten spreken (Vandenbussche, 2008a, p. 322). Zij schermde discreet haar privéleven af en hield zo veel als mogelijk controle over informatie over haar persoon (Stynen, 1997, p. 207). Ze liet wel een belangrijk oorlogsdagboek na, *In oorlogsnood*,⁵ maar een levenslang intiem dagboek hebben we niet. Ze liet één biografische nota na: op vraag van A.W. Stellwagen, die in 1896 een essay aan Loveling wijdde in de reeks *Mannen en Vrouwen van beteekenis in onze dagen*, schreef ze op 26 november 1895 – wellicht in het besef dat de tekst in Nederland zou verschijnen, waar haar werk werd verspreid én gelezen – een kort levensbericht om in zijn essay te verwerken. Onder de titel ‘Biografie’ noteerde ze: ‘Uit te geven na mijn overlijden’ (Stellwagen, 1896). De tekst werd inderdaad pas in 1963 uitgegeven (Van Elslander, 1963). Belangrijk zijn ook enkele getuigenissen van familieleden, zoals die van Virginies neef Paul Fredericq en nicht Alice De Keyser-Buysse (Basse, 1921, p. 75-76; Piette, 1942, p. 7-9; Stynen, 1997, p. 20). Voor de rest beschikken we enkel over meer literaire *Herinneringen* (gebundeld in Loveling, 1967) om haar biografisch verhaal te stofferen. Dat werd in de loop van de twintigste eeuw stevig aangevuld met veel bronnen en feitenmateriaal, in de eerste plaats uit de correspondentie van de gezusters

⁵ Stynen & Van Peteghem, 1999. Zie ook een aan het oorlogsdagboek gewijde hoofdstuk in Stynen, 1997, p. 297-328. Voor de ruimere context, zie De Smedt, 2014.

Loveling, de ‘Nevelse brieven’ en de briefwisseling met Cyriel Buysse, Paul Fredericq en Frans de Cort, of die in verband met de roman *Sophie*.⁶

Toch blijft het tekenend dat de biograaf van de gezusters Loveling in de inleiding van zijn werk (Stynen, 1997, p. 10) stelt dat de relatieve schaarste aan nagelaten biografisch materiaal hem aanzette om ook in het literaire werk naar informatie te zoeken om hun denk- en leefwereld te reconstrueren; het is voor hem overigens een reden om zijn biografie eerder een monografie te noemen. Het meest revelerend zijn nog haar reisnotities, -dagboeken en -verhalen.⁷ *Een winter in het Zuiderland* (1890), de neerslag van een reis naar Zuid-Frankrijk en Italië in de winter van 1886-1887, is in dit verband heel interessant omdat het boek een duidelijk autobiografisch karakter heeft. Loveling introduceert er een fictief personage in, Livie Lane, dat als een alter ego van de schrijfster fungeert. Het verhaal is in de eerste plaats gebaseerd op dagboeknotities die tijdens het reistraject zijn gemaakt en registreert ontmoetingen, gesprekken, ervaringen en indrukken (Loveling, 2022, p. 40). De steden en landschappen vormen toch slechts een decor. Loveling noteert vooral reflecties. Zo is er niet alleen herkenning en bewondering, maar ook ontnuchtering. Vooral observeert de verslaggever/verteller mensen, met hun gedragingen en meningen. Ze onthult geregeld hartsgeheimen die de medereizigers meedragen, met een verrassingseffect als gevolg, een techniek die Loveling ook wel eens in haar poëzie en romans gebruikt. De beschrijving van een internationaal gezelschap in een pension (i.c. te Nice) vormt niet zozeer de aanleiding tot ironische schrijftuur, zoals dat bij Anton Bergmann (Tony) het geval is, maar tot reflectie op de levensvragen die tijdens de gedachtewisselingen en beschaafde conversaties aan bod komen. Ze ontmoet toevallig mensen die alternatieve zienswijzen vertolken of verdedigen (over bijvoorbeeld de geestelijkheid, de kunstenaar of de nationalist), wat het hoofdpersonage dwingt tot een stellingname. Ook op reis is Loveling zelfbewust, ernstig, intelligent én bewogen (Couttenier, 2003). Ger Schmook noemde overigens al in 1949 het reisverslag ‘een sleutel tot haar wezen en gemoed’ (Van Elslander, 1963, p. 6). Ludo Stynen verzorgde met recht en reden een heruitgave (Loveling, 2022).

Verder zijn we met verscheidene bronnenuitgaven en studies goed ingelicht over het milieu waarin de zussen zich intellectueel hebben ontwikkeld. Door

⁶ Van de Castele, 1978; Van Elslander en Musschoot, 1985, 1993 en 1994; Vanacker, 1997; Engels, 1997; Musschoot, 2004.

⁷ Een bibliografische lijst in Luyssaert, 1974b; een overzicht en bespreking in Stynen, 1995, 1996-1997 en 1997, p. 169-192 en 243-251.

de vroegtijdige dood van hun vader, Herman Loveling, door suïcide – een trauma in de familie – verhuisde de stammoeder, Marie Comparé – ‘une femme d’élite’ karakteriseert Piette haar (1942, p. 7) – met haar drie dochters (Paula, Rosalie en Virginie) van Nevele naar Gent om te gaan wonen bij een zoon uit haar eerste huwelijk, Cesar Frédéricq, geneesheer en gehuwd met Madeleine Huet, zus van de Gentse progressieve hoogleraar François Huet. Hier maakten de jonge meisjes kennis met een zeer vooruitstrevende groep van Franssprekende, maar Vlaamsgezinde liberale intellectuelen die waarden als kennis, vrije meningsuiting en (niet antireligieuze) vrijzinnigheid hoog in het vaandel droegen (Basse, 1921, p. 75-76; Styne, 1997, p. 27-30). Virginie Loveling getuigt in haar ‘Biografie’: ‘Grote discussies grepen tusschen de mannen plaats, alle vragen van de dag en van algemeen belang werden er behandeld: de metaphysiek, de politiek, de qu[ae]sties van letterkunde, maatschappelijke quaesties en wijsgerige’ (Van Elslander, 1963, p. 17). Uit alles wat over die familie Fredericq is geschreven – vrij recent nog uitgebreid met een familieverhaal ‘in licht en schaduw’, *Fredericq & Co* (Schrans, 2014) – valt er ter compensatie voor hiaten in het biografische materiaal veel te leren over hoe Virginie Loveling, samen met haar vroeggestorven zus Rosalie, zich kon ontwikkelen tot een belangrijke geletterde dame die meer ‘brains’ in de Vlaamse letteren bracht. In dit individuele bewustzijnsproces vond zij in haar vrijzinnigheid een basis om haar leven en literaire carrière uit te bouwen. Virginie koos er resoluut voor om zich als vrouw expliciet voor een vrijzinnig, positivistisch en rationalistisch gedachtegoed uit te spreken en het als leidraad te nemen voor een zinvol leven en succesrijk schrijverschap (Vandenbussche, 2008a). Ze zou uiteindelijk evolueren tot een verdraagzaam agnosticisme (Vanacker, 1987; Loveling, 1999, p. 45; Vandenbussche, 2008a).

Het eindbeeld van het biografische verhaal van Virginie Loveling is al met al dat van een zelfbewuste, intellectueel ingestelde en onafhankelijke vrouw uit de Vlaamse landelijke en stedelijke burgerij, die op doordachte wijze haar leven heeft ingericht en zonder angst en – waar ze dat nodig of opportuun achtte – strijdbaar is opgekomen voor haar overtuiging en opvattingen. Zij bouwde ook op een zakelijke, professionele en zelfstandige wijze een schrijverscarrière op, een traject dat in het negentiende-eeuwse Vlaanderen voor een vrouw zeker niet vanzelfsprekend was. Wel mochten de Lovelings van bij het begin de steun ondervinden van enkele invloedrijke mannelijke liberale en vrijzinnige gelijkgezinden en leden van de loge. Enkel waren ook gezaghebbende literaire critici. We denken daarbij allereerst aan Jakob J.F. Heremans, die al in 1874, met zijn autoriteit als hoogleraar voor de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde aan de Gentse universiteit, *Novellen*, het pro-

zadebuut van de zusjes Loveling, introduceerde en uitbundig prees vanwege hun waarachtigheid en sobere stijl. Ook Max Rooses droeg in belangrijke mate bij tot hun reputatie. Vanuit zijn nationalistische en beschavende visie op literatuur stond hij weigerachtig tegenover de modernisten, maar toch begroette hij bijvoorbeeld in 1885 *Sophie* als een ‘document humain, zoals Zola het noemt’ (Vlasselaers, 1985, p. 240).

Dit alles zou kunnen insinueren dat we Virginie Loveling louter als een rationeel type moeten zien. Een vrouw die haar leven en carrière doordacht en planmatig heeft georganiseerd. De weinige portretten van haar die ze openbaar maakte, versterken dit imago (figuur 1). Maar haar autobiografisch werk, met name haar reisnotities, reveleren een eerder sensitieve, (over)gevoelige en zeer emotionele vrouw. Onthullend is de verzameling *Stoombootindrukken* die ze noteerde tijdens de zeereis naar en van Australië in 1899. Ze werden in de Loveling-literatuur in de jaren 1990 gesignaleerd en uiteindelijk volledig gepubliceerd in 2003.⁸ Te midden van de Indische Oceaan, met ‘den onpeilbaren waterafgrond onder mij’, wordt ze verpletterd door aanvallen van heimwee, angst en verlatenheid, met ‘ontsteltenissen der zenuwen’, overspanning en ‘folterende slapeloosheid’, die enkel met druppels morfine, verdoving, genegenheid, moederlijke zorg en, vooral, de hand van de scheepsarts A.R. Menzel kunnen gelenigd (‘linderig’) worden; ‘mij versmachten aan zijn borst’ of ‘ik verlang naar mijn geleden leed om weer [...] alleen, [...] maar toch bij u, op ’t schip, nog eens bij u te zijn’, zijn niet meteen uitspraken die men met Virginie Loveling associeert. Blijkbaar schuilt achter de uiterlijk beheerste en rationele Virginie ook heel veel emotie en nervositeit. Het valt toch niet te ontkennen dat haar werk, zie bijvoorbeeld *Een revolverschot*, veel donkere sporen bevat van angst, nijd, afgunst en dood. Wat de dood betreft, is door onderzoekers al meermaals vastgesteld dat die alomtegenwoordig in het werk van Virginie aanwezig is, zelfs van bij het begin (*Gedichten*, 1870). En wat te denken van een dame van stand die op reis in Italië kerken en musea voorbijgaat om vooral kerkhoven en catacomben te bezoeken? (Stynen, 1997, p. 181-182). Hoe valt die ontegensprekelijk morbide trek te rijmen met haar positief imago van Vlaamse folkloriste (Stynen, 1997, p. 127) of auteur van optimistische en didactische kinderverhalen? We zouden gediend zijn met een grondige studie van Loveling waarin die samenhang van het bewuste en onbewuste, het rationele en nerveuze of driftmatige systematisch wordt on-

⁸ Bibliografie in Luyssaert, 1974b. De ‘indrukken’ komen aan bod in Stynen, 1995, 1996-1997 en 1997, p. 243-251. Editie van de *Stoombootindrukken*: Musschoot, 2003.

derzocht en geduid vanuit de gevoelsstructuren van de negentiende-eeuwse victoriaanse cultuur.

Fig. 1: *Frontispice in Idonia. Haarlem: Tjeenk Willink, 1891.*
Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, C28997,
Collectie Stad Antwerpen.

4. SCHRIJVERSCHAP, GENDER EN IDEOLOGIE

Het blijft opvallend hoe Rosalie en Virginia Loveling met hun intellectuele bagage en materiële onafhankelijkheid vrijmoedig konden publiceren over de

filosofische en maatschappelijke problemen van hun tijd. Ze konden dat doen als vrouw, en merkwaardig genoeg mét succes, en dat ondanks de progressieve en liberaal-vrijzinnige strekking van hun geschriften. Dit had te maken met strategie en stijl. Zoals Liselotte Vandenbussche (2008a en 2008b) overtuigend heeft aangetoond, ontweek Virginie daarbij de impliciete, maar toch rigide gendersjablonen die in Vlaams-België tot en met het fin de siècle voor respectievelijk mannelijke en vrouwelijke auteurs gangbaar waren. Ze liet zich niet vastpinnen in een eenzijdig vrouwelijk profiel zoals dat door de gezaghebbende critici in Vlaanderen aan haar werd toegeschreven. Op strategische wijze combineerde ze in haar zogenaamde *androgyn*e schrijverschap rationaliteit, kracht en analyse – kenmerken die ‘normaal’ met mannelijke schrijvers werden geassocieerd – met vrouwelijke ‘kiesheid’, empathie, fijngevoeligheid, bescheidenheid en reserve. Op die manier kon ze doordachte en vooruitstrevende standpunten innemen, zowel in beschouwend als fictief proza, zonder de gemiddelde lezer voor het hoofd te stoten.

Op het vlak van de genderproblematiek schrok Virginie er niet voor terug de bestaande machtsverhoudingen (man vs. vrouw, dominantie vs. onderdrukking), vooral binnen het huwelijk, in vraag te stellen. Ze verkent daarbij alternatieve rolpatronen voor zowel rationele vrouwen als zorgende mannen. Traditioneel ‘mannelijke’ en ‘vrouwelijke’ eigenschappen blijken in de wereld van Loveling eerder fluïde en verwisselbaar. De zelfrealisatie van zowel mannen als vrouwen wordt verhinderd (Vandenbussche, 2007 en 2009). Het is een topic die de gezusters Loveling al van bij het begin van hun schrijverscarrière bezighield. Rosalie had al in haar essay ‘Het meesterschap’, een commentaar op *The Subjection of Women* van John Stuart Mill, in 1874 gesteld dat de mannelijke suprematie in het huwelijk slechts schijn is.⁹ Bij Virginie is dit een centraal thema. Een mooi voorbeeld is *Idonia* (1891), waarin een vrouw tegen de wil van haar echtgenoot zich het lot aantrekt van een behoeftig dorpsmeisje, dat uiteindelijk zijn bastaardkind blijkt te zijn, wat hem dwingt tot schuld en boete. Ze bekijkt de genderproblematiek wel niet eenzijdig: vrouwen zijn niet altijd het slachtoffer van macht en onderdrukking. In verhalen als ‘Meesterschap’ en ‘Vrijheid-Blijheid’ (beide uit 1907) laat ze zien hoe een vrouw, uit hebzucht of bij gebrek aan opleiding en intellectueel-geestelijke ontwikkeling, medeplichtig is aan haar eigen onderdrukking. De gelijk onderwijs voor jonge vrouwen (in gymnasia) zag Loveling overigens als een recht. Het was dé hefboom voor een nodige mentaliteitswijziging. Zo toont ‘Vrijheid-Blijheid’ een vrouwelijk hoofdpersonage dat onder de brute

⁹ De tekst werd uitgegeven in Van Elslander, 1986. Zie ook Christiaens, 1999.

en respectloze tirannie van haar echtgenoot – een varkensslachter nota bene – geheel en al degenerereert en zich uiteindelijk aan zijn meesterschap onderwerpt. Haar laatste restje eer haalt ze finaal uit het lijdzaam ‘heldhaftig’ dragen van haar miserie. Ze mist de nodige kracht en het rationeel vermogen om haar lot in eigen handen te nemen, zelfs niet als uiteindelijk de vrijheid wenkt. Navrant is vooral dat ze tegenover de kinderen haar pijnlijke situatie zélf minimaliseert met wijsheden en (gnomische) formules (waarover verder meer) in de trant van ‘och kind, het is stil waar het nooit waait’ (Ameel, 2006; Coutenier en Musschoot, 2009b, p. 15-16).

Ook op het vlak van de politiek nam ze stelling, met twee uitgesproken antiklerikale tendensromans. Haar debuut, *In onze Vlaamsche gewesten. Politieke schetsen* (1877), dateert uit de woelige jaren 1870, waarin België gebukt ging onder een ideologisch debat en felle partijstrijd tussen katholieken en liberalen, en reageert op de onverwachte liberale verkiezingsnederlaag van 13 juni 1876 (Vanacker, 1987, p. 101). Daarin verschuilde ze zich nog achter het ‘mannelijk’ pseudoniem W.G.E. Walter, ontegensprekelijk omdat het not done was dat een vrouw in een roman fel en openlijk van leer zou trekken tegen de intolerantie van een soort katholieke geestelijkheid op het Vlaamse platteland. Ze opteerde bijgevolg voor een pseudoniem om ophef te vermijden, ‘uit angst voor politieke gevolgen of reacties in haar devote Nevelse omgeving’; al spreekt er ook een zelfbewuste visie op haar schrijverschap uit (Vandenbussche, 2008a, 318).¹⁰ In de roman *Sophie* uit 1884, een combinatie van een historische documentaire (over de schoolstrijd) en een ontwikkelingsroman, portretteert ze openlijk en onder eigen naam de queeste van een zelfbewuste, intelligente en vrijgevochten vrouw, in een omgeving van verstar- ring, intolerantie en vooroordeel, naar een nieuwe morele leidraad en een filosofisch-religieus alternatief dat ze uiteindelijk vindt in het evangelie, het eigen geweten en het liberale protestantisme (Loving, 1999, p. 40-42; Vanacker, 1987, p. 122-127). Met deze twee antiklerikale¹¹ tendensromans over het machtsmisbruik van de katholieke kerk op het Vlaamse platteland (tot in het privéleven van mensen toe) en het overduidelijke politieke standpunt dat erin wordt verwoord, manifesteert Virginie Loving zich ontengen-

¹⁰ Eenzelfde strategie lag aan de basis van de roman *Levensleer*, die Virginie samen met haar neef Cyriel Buysse schreef en die onder het pseudoniem Louis Bonheyden in 1912 te Gent bij Herkenrath verscheen. De roman is opgevat als een satire op het gebrekkige Frans dat door de kleine Gentse bourgeoisie werd gehanteerd. Er werd ook gevreesd dat enkele pikante scènes voor ophef zouden zorgen. Zie Musschoot, 2010.

¹¹ Antiklerikaal betekent niet antikatholiek, en zeker niet antireligieus. Zie hierover Vanheste, 1988.

sprekelijk als een opstandige romanière die met ‘mannenmoed’ openlijk haar vrijzinnigheid belijdt. Gedurfd, maar niet rebels, omdat ze immers het gewettigde gezag van de liberalen in het politieke spectrum van België verdedigde (Bernaerts, 2023). Net daarom werd ze hiervoor in eigen kringen uitbundig geprezen, bijvoorbeeld met de hulding in 1882 door het Gentse Willemfons. En net daarom ook was ze voor de tegenpartij een te vrezen ongelovige. In een vertrouwelijke brief van juli 1896 aan kanunnik E. Rembry liet de katholieke priester en dichter Guido Gezelle zich ontvallen dat de met de Staatsprijs gelauwerde roman *Een dure eed* het werk was van ‘une très détestable romanière’; ‘Le roman couronné peut se résumer en ces mots: crescite et multiplicamini’ [Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u, Gen. I, 28]. In een brief van juli 1898 aan minister Frans Schollaert schrijft Gezelle over dezelfde roman: ‘Un père de famille, littérateur flamand, m’a dit, en parlant d’*Een dure eed*: “C’est un livre perfide et dangereux”: s’il était mieux écrit, je serais de son avis.’¹² De boosaardige toon toont in ieder geval aan dat de sporen van de ideologische tegenstellingen anno 1898 nog diep in het Vlaamse literaire veld waren gegrift.

Overigens zou Lovelings roman *De twistappel* ook nog in 1904 een twistappel in de Vlaamse literaire kritiek blijken te zijn. Het daarin beschreven conflict tussen een katholieke, gelovige (stief)moeder (Fernande) en vrijzinnige vader (Mathijs) inzake de opvoeding van een kind tot volwassen man krijgt een open einde. De schrijfster laat de lezer in het ongewisse, of beter, zij laat het eindoordeel aan de lezer over. Maurits Basse heeft in zijn recensie zijn bedenkingen tegen het gebrek aan de ‘eenheid van gedachte’ en de twijfel over de uiteindelijke schuld van de opposenten in het opvoedingsdebaat, maar looft toch de objectiviteit en het intellectuele gehalte van de roman: Loveling stelt alleen de vraag zonder de lezer een oplossing aan te bieden en schreef net daarom een roman die te denken geeft. In een uitgebreide recensie stelt Louisa Duykers dan weer met ‘droefheid’ vast dat Loveling wel veel durf aan de dag legt om een netelig vraagstuk als onderwerp te kiezen en ruimdenkend genoeg is om zonder vooringenomenheid het katholicisme niet in een kwaad daglicht te stellen, maar oordeelt uiteindelijk toch dat zij het wezen ervan niet heeft begrepen. Loveling had de bedoeling het vrouwelijke hoofdpersonage als een waarachtig type van ‘echt katholieke bezieling’ voor te stellen. Maar Duykers vraagt zich ernstig af: ‘Heeft Fernande die “charitas”, die liefde?’ ‘Eilaas! juist die figuur bewijst zonneklaar, dat Virginie Loveling niet eens

¹² Vindplaatsen van de brieven in Couttenier, 2004, p. 347.

weet wat eene katholieke ziel is'.¹³ Blijkbaar zorgde Loveling nog in 1904 voor controverse in het Vlaamse cultuurleven.

Het werk van Virginie droeg blijkbaar een ideologisch etiket dat niet in een handomdraai zou worden weggewerkt. De openbare huldgingen die haar nog tijdens de negentiende eeuw te beurt vielen – in 1882 en 1885 naar aanleiding van publicaties of herdrukken – waren overigens politiek gekleurd. In 1881 organiseerde de Antwerpse antiklerikale en Vlaamsgezinde loge *Les Élèves de Thémis* een banket ter ere van haar politieke romans (Stynen, 1997, p. 148). Bij de grote hulde van 1912 werden ideologie en partijpolitiek zoveel mogelijk vermeden (Van de Castele, 1974; Stynen, 1997, p. 283-296). Op symbolische wijze wijst dat op een mentaliteitsverandering die zich in de loop van de twintigste eeuw zou voltrekken. De aandacht concentreerde zich gaandeweg meer en meer op het artistieke gehalte van Lovelings werk. Dat betekent niet dat in bepaalde kringen de politiek-ideologische strekking van Loveling helemaal vergeten was. Toen Eugeen de Bock in 1933 en 1934 een tiental delen proza van haar liet herdrukken, werd hem duidelijk gemaakt dat die geen toegang zouden krijgen tot katholieke bibliotheken indien de roman *Sophie* erin werd opgenomen (Van Elslander, 1992, p. 149).

5. RECEPTIE EN LITERATUURGESCHIEDENIS

Wat is nu de plaats van Virginie Loveling in de Nederlandse literatuurgeschiedenis? We beperken ons bewust tot de Nederlandse literatuur, maar wel in het besef dat de reikwijdte van en de aandacht voor het werk van de gezusters Loveling, en meer bepaald van Virginie, zich niet tot die grenzen beperkt. Alleen al het boekje van Piette uit 1942 bewijst dat Virginie Loveling ook enige bekendheid genoot in Franstalig België. In hoeverre is zij ook als een Belgische auteur te beschouwen? We mogen niet vergeten dat Virginies *In onze Vlaamsche gewesten* uit 1877 al in 1881 te Gent in een Franse vertaling verscheen (Loveling, 1881). In 1883 verscheen er ook al een reeks novellen van de gezusters in Verviers, onder de titel *Scènes familiaires* (Piette, 1942, p. 87). Loveling circuleerde blijkbaar in de Frans-Belgische literatuur. Piette verwijst ook naar vertalingen in het Engels, Duits, Italiaans, Deens en Tsjechisch. De globale, transnationale receptiegeschiedenis van Lovelings werk moet nog worden geschreven.

¹³ Recensies van Maurits Basse in *De Vlaamsche Gids*, 1905, p. 72-76 en Louisa Duykers in *Diet-sche Warande en Belfort*, 1905, I, p. 241-260, citaat p. 243.

Terug naar de Nederlandse literatuur. Als men de eerste de beste encyclopedie openslaat, leest men er dat zij een der voornaamste vertegenwoordigers van het Vlaamse realisme is.¹⁴ De zaak is complexer dan dit. Zoals reeds vermeld, publiceerde Virginie Loveling al in de jaren 1880 – om precies te zijn, vanaf 1881 – haar literaire teksten in Nederlandse tijdschriften, zoals *De Gids*, *Eigen Haard*, *Nederland*, *Het Lees kabinet*, *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* en *Groot-Nederland*, en na 1891 haar boeken bij Nederlandse uitgeverijen, soms in coproductie met uitgevers in Vlaanderen (bibliografische lijst in Luysaert, 1974b). Uitzondering hierop vormen haar kinder verhalen (Van Coillie, 1997), die ze tussen 1882 en 1886 bij Hoste en Vanderpoorten te Gent liet verschijnen, ‘een bron van geldgewin’ (Stynen, 1997, p. 129). In de jaren 1890 was ze ‘omnipresent’ in de fondsen van de Nederlandse uitgeverijen. Haar typografisch verzorgde romans lagen goed in de markt voor kopende dames, heren uit de burgerij of leden van leesgezelschappen (Couttenier, 2009a, p. 485). Ze bereikte er niet alleen een ruimer publiek mee, ze bezorgden haar ook prestige en hogere honoraria. Publiceren in Nederland was een bewuste strategie om ook in Vlaanderen meer erkenning te krijgen (Musschoot, 1985; Vandevoorde & Verbruggen, 2008; Verbruggen, 2009). Loveling, die al vroeger oog had voor de lucratieve kant van het schrijverschap, o.a. in de jaren 1870-1880 toen ze recensies schreef voor *De Toekomst*, *Revue de Belgique*, *l'Athenaeum belge* en *Nederlandsch Museum* (Vandenbussche, 2008a, p. 303 en 2009, p. 636), was daarmee geen uitzondering of pionier. Vlaamse auteurs waren haar ook daarin voorgegaan, zoals Conscience, Van Beers en August Snieders, om maar enkelen te noemen. Een literair-historische benadering van Lovelings werk moet idealiter met die complexe situatie rekening houden. Men kan zich afvragen welke lezer Loveling voor ogen had. Schreef zij voor een Vlaams publiek of lette ze óók op het literaire klimaat in Nederland? In ieder geval was ze voor de verkoop en de bijval van haar werk niet louter op het Vlaamse leespubliek aangewezen, wat haar meer materiële zekerheid en artistieke vrijheid gaf.

De Nederlandse literatuur van toen vormde geen solide eenheid. In de relatie Nederland/Vlaanderen is er op literair-cultureel vlak sprake van een golfbeweging tussen assimilatie en verwijdering. In de loop van de negentiende

¹⁴ Karel Wauters gaat in zijn bijdrage (1997, p. 111) in discussie met R.F. Lissens, die in zijn geschiedenis van *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* Virginie Loveling beschouwt als het hoogtepunt van het orthodoxe realisme in de Vlaamse literatuur, d.w.z. observatiekunst, ‘zonder afwijkingen naar impressionisme of naturalisme’ (Lissens, 1967, p. 65). Wauters situeert Loveling met haar ‘volwaardig realisme’ en compromisloze observatiekunst vanaf de jaren 1890 in de tweede realistische generatie (Wauters, 1999, p. 255 en 279).

eeuw vertoonden Nederland en Vlaanderen sporen van zowel toenadering (vooral vanuit Vlaams België) als zelfbewuste afstand, uitgerekend in het Zuiden om de eigenheid van de Brabantse/Vlaamse literatuur tegenover ‘Holland’ te beklemtonen. In de periode waarin Loveling creatief werkzaam was, en vooral in de periode 1900-1914, raakten evenwel de integratie en verwevenheid in een stroomversnelling. Al dan niet voorbereid door de literaire avant-garde in Noord en Zuid die elkaar vanaf 1890 ‘op voet van gelijkheid’ wilden behandelen (Musschoot, 1992), gebeurde dit vooral op het institutionele vlak, ‘als men kijkt naar de ontwikkelingen in de uitgeverij, de boekhandel, de beroepsverenigingen, de organisatie van lezingenreeksen, de deelname aan redacties over en weer enz.’ (Grüttemeier & Oosterholt, 2008, p. 6). Men kan spreken van een Vlaams ‘subveld’ dat werd gedomineerd door het Nederlandse literaire veld. WO I zou de twee velden weer uiteen slaan (Vandevoorde en Verbruggen, 2008). Dat proces zien we duidelijk in het publicatiepatroon van Loveling: in de periode 1891-1914 publiceerde ze vooral in Nederland. *Een revolverschot* verscheen in 1911 nog in coproductie bij De Standaard Boekhandel/Honig (Antwerpen/Utrecht) en *Bina* in [1915] bij Valkhoff & Co in Amersfoort. Na 1914 verschenen *Tamboer* en *Van hier en elders* enkel nog bij een Vlaamse uitgeverij (resp. Lectura te Antwerpen en Van Ryselberghe & Rombaut, depot van het Willemsfonds, te Gent). In het vignet op de omslag van *Van hier en elders* prijken op de achtergrond de torens van Gent.

In Nederland schreven literaire critici opvallend gunstig tot lovend over haar, de ‘zeer geliefde zuster uit het zuiderdeel van Nederland’.¹⁵ In de eerste plaats wordt ze gepercipieerd binnen de categorie van de vrouwenroman of damesroman, een (sub)genre van door vrouwen geschreven idealistische romans (van Johanna van Woude, Thérèse Hoven, Melati van Java e.a.) die in de literaire tijdschriften doorgaans neerbuigend werden besproken, als ‘onbenullig, langdradig en huisbakken’ (Van Boven, 1992, p. 7). Ze wordt geprezen omdat zij, volgens de literaire critici, het gemiddelde peil ervan oversteeg, vooral door het mankement ervan – het gebrek aan realiteitszin en objectiviteit – te vermijden. In 1885 noteert de recensent Wolfgang in *De Nederlandse Spectator* dat Virginie Loveling met haar werk *Sophie* ‘meer geeft dan wij gewend zijn van boeken, onder een vrouwen naam de waereld ingezonden’: geen ‘fletse voorstelling van abstracties’ of ‘de bekende melodieën eener grillige paarkeus’ of ‘de betokkeling van het na de piano meest be-

¹⁵ Recensie: ‘Oorspronkelijke roman’, in *De Tijdspiegel*, 1885, 3, p. 437-440, citaat p. 437. Vgl. Bel, 1993, p. 31.

speelde instrument: het vrouwenhart.’ Bij die lofprijzing hoort wel een kanttekening. Zoals Erika van Boven heeft aangetoond, hanteerde de literaire kritiek in Nederland een dubbele kritische moraal waarbij de dames- of vrouwenromans werden beoordeeld met een normenstelsel van prijzenswaardige *vrouwelijke* eigenschappen die omgekeerd evenredig waren met de *literaire* kwaliteit. Een afzonderlijk werk uittillen boven het niveau van de gemiddelde vrouwenroman bevestigde net het eigen gebied ervan (Van Boven, 1992, p. 151 en 270). *Sophie* wordt verder geprezen als een ernstige roman ‘vol waarheid en werkelijkheid’. De roman geeft, ondanks de typische sombere toon van de gemiddelde roman uit Vlaanderen, een beeld van een ‘herboren Vlaanderen’ dat zich bevrijdt van dweepzucht en onverdraagzaamheid. In dit opzicht is de roman ook leerrijk en nuttig voor de Nederlanders.¹⁶ *De Gids* besluit een recensie met: ‘En wat staat *ons* te wachten?’¹⁷ Ook Jan ten Brink schrijft in 1885 in *NRC/Algemeen Handelsblad* dat de roman tot in de details een beeld geeft van de schoolstrijd in Zuid-Nederland en de geestelijk onderdrukte Vlamingen.

Virginie Loveling profiteerde in Nederland ook van de populariteit van de novellen, met zeer populaire auteurs als J.J. Cremer, J. van Maurik e.a. (Van den Berg en Couttenier, 2009, p. 500-505). Haar als ‘landelijk’ bestempelde novellen werden in de Nederlandse literaire kritiek daarenboven geloofd omdat ze de excessieve somberheid missen van de moderne pathologische naturalistische romans in Nederland, het type Couperus en Emants. Over Lovelings *Een dure eed* schrijft *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* in 1892: ‘Bij haar geen moord, geen zelfmoord, geene lijkbaren, geene gruwelen.’ De stijl van Loveling is eerder ‘betoverend’, ‘met die eigenaardige Vlaamsche kleur, welke aan de frissche buitenlucht, aan versch omgespitte aarde, aan meidoorns en siringen, doet denken.’¹⁸ Over *Idonia* (1891) wordt in *De Gids* in dezelfde toon geschreven: ‘Zij breekt zich het hoofd niet met diepzinnige zielkundige ontleding; zij bestudeert geen zeldzame gevallen, geen moderne nevrosen; de personen, die in hare novellen optreden, zijn menschen, welke men in de kringen, waarin zij ons brengt, iederen dag kan ontmoeten, en die, mogen zij al eens zwak van lichaam wezen, in den regel gezond zijn van hoofd en van hart, nuchter en kalm in hunne opvatting van het leven.’ De recensent besluit: een ‘onderhoudende novelle’.¹⁹

¹⁶ Recensie in *De Nederlandsche Spectator*, 1886, p. 74-75.

¹⁷ Recensie: ‘Letterkundige kroniek, in *De Gids* 49, 1885, 4, p. 536-544, citaat p. 544.

¹⁸ ‘Nederlandsche Verzen en Nederlandsche Proza’, in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, 1892, p. 421-423, citaat p. 422.

¹⁹ ‘Bibliographie’, in *De Gids* 55, 1891, p. 580-581.

Als we ons richten op het Zuiden is het duidelijk dat Virginie Loveling zich situeert binnen de evolutie naar de autonomisering van de literatuur in Vlaanderen na 1860, waarbij literatuur zich van andere maatschappelijke systemen verzelfstandigt – zoals de politiek, de religie, het onderwijs enz. – en zich meer gaat richten op een geletterd en literair ingesteld publiek (Couttenier, 2009a, p. 627-722). In de jaren 1870, het decennium waarin de gezusters Loveling debuten, hoort men in de Vlaamse literaire kritiek, min of meer al los van de ideologische liberaal-katholieke tegenstellingen, stemmen opgaan om de ‘oude’ principes van de nationaal-didactische letterkunde achter zich te laten en het beginsel nationaliteit te herijken in de richting van een meer persoonlijk beleefde en oorspronkelijke literatuurbeoefening, gebaseerd op waarachtigheid en verinnerlijking. Rosalie en Virginie Loveling passen met hun *Gedichten* (1870) al in die trend, waarin nationale trots, moralisering, retoriek en pathetiek plaats maken voor treffende observatie, beheersing en sobere zeggingswijze. Het onrechtvaardige lot wordt er met een aristocratische en stoïsche houding aanvaard (Van Elslander, 1992, p. 141). Het menselijke leed klinkt er *en sourdine*, zoals Piette het mooi formuleert (Piette, 1942, p. 20), wat de gedichten een unieke en herkenbare melancholische toon verleent.

Ze brachten ook vernieuwing door het beoefenen van nieuwe genres, zoals de novelle, die ze schreven naar buitenlandse modellen en waarvan in 1874 een eerste bundel verscheen (*Novellen*). Virginie zou haar hele verdere carrière door novellen en schetsen blijven schrijven. Sommige, die Busken Huet als typisch negentiende-eeuws, ‘half sceptisch, half sentimenteel’ omschreef, behoren overigens in literair opzicht tot het beste wat ze heeft geproduceerd. Met hun verhalen en romans die daarop zouden volgen, bewogen de Lovelings zich op het pad naar een moderne en artistieke prozaliteratuur. Ze deden dat in de lijn van het pleidooi voor meer realisme in het literaire proza waarvoor Domien Sleecx al in de jaren 1860 een lans had gebroken, d.w.z. de vraag naar meer waarachtigheid en natuurlijkheid in de uitbeelding van de werkelijkheid, gekoppeld aan meer authenticiteit van de auteur, waarvoor Sleecx de term ‘rechtzinnigheid’ gebruikte. Objectiviteit en ‘waarheidsliefde’ zijn overigens sleutelwoorden die Maurits Basse aanwendt in zijn discussie met Maria Belpaire die *Een dure eed* van de ongelovige Virginie Loveling had gedefinieerd als een roman zonder ‘ideaal’ (Basse, 1921, p. 166-178; Belpaire, 1902, p. 1-24). Kenmerkend voor de Lovelings (en voor Virginie in het bijzonder) zijn hun milieustudies van de plattelandsbevolking, de landadel en de stedelijke burgerij, met een scherpe observerende blik op het dagelijkse leven, de leefwereld en de mentaliteit van een bont gezelschap personages. Virginie verlaat het idealistische elan van de romantische dorpsroman om

aandacht te hebben – ook in het spoor van Sleeckx – voor de geldhonger, bekrompenheid en hypocrisie van zowel de landman als de burger in de stad. Ze ontmaskert graag vormen van onrecht, bekrompenheid, uitbuiting en bijgevoel, met een opvallende sympathie voor gedupeerden en slachtoffers van het lot. Ze schrikt er niet voor terug om maatschappelijke vraagstukken te integreren en taboes te doorbreken (waanzin, moord, zelfmoord, buitenechtelijke kinderen enz.). De waarschijnlijkheid verhoogt ze door introspectie, met verkenningen van de gedachte- en gevoelswereld van vooral vrouwen die op zoek zijn – dikwijls tevergeefs – naar zelfstandigheid, geluk en recht. Het effect van de ontgoocheling, soms zelfs wanhoop, verhoogt ze door als verteller de nodige afstand te behouden of onwetendheid voor te wenden.

Toch is daar ook een zekere ambivalentie in het spel. In de psychologische probleemromans die Virginie vanaf 1890 tot 1914 schreef, neemt ze duidelijk afstand van de overgeërfde idealen (zoals eenvoud, zedelijkheid, eenheid van vorm en gedachte) die in de Vlaamse 19de-eeuwse romans overheersten. Ze snijdt problemen aan zoals de liefdesverhouding man-vrouw, het burgerlijke huwelijk, religie, scrupulositeit, machtsmisbruik van de kerk en vrijzinnigheid. Ze portretteert vrouwen die, tegen de vooroordelen en verstarde morele normen in, het lot in eigen handen nemen en zelf zoeken naar zingeving in de existentiële conditie. Ze peilt ook naar objectieve factoren die het menselijke reilen en zeilen conditioneren en determineren, zoals de fysiologie, het temperament, de erfelijkheid en het milieu. Naar het inzicht van Maurits Basse gebeurde dat vooral in haar zogenaamde ‘zwarte tijd’ (ca. 1905-1911), een definiëring die Loveling overigens zelf heeft gerelativeerd (Basse, 1921, p. 135, 146, 188-189, 192 en 214). Het zijn thema’s die wel in haar hele werk aanwezig zijn: in het vroege verhaal ‘De kwellende gedachte’ (eerste druk, 1876), *Een dure eed* (1892), *Een idylle* (1894), *Mijnheer Connehaye* (1895), *Madeleine* (1897, maar geschreven in 1882), *Het lot der kinderen* (1906) en, het meest uitgesproken, in *Een revolverschot* (1911, maar al in 1905 voltooid) en *Erfelijk belast* (1906).

In die zin hielp Virginie Loveling de poëtica van het naturalisme, zij het gemilderd, in Vlaanderen introduceren, waarbij de traditionele bevoogding en moralisering plaats moeten maken voor technieken die een actieve rol en oordeelsvorming bij de meer geletterde lezer stimuleren (Basse, 1921, p. 165 en 191). Een *naturaliste pur sang* is ze evenwel niet, toch als men haar romans vergelijkt met buitenlandse voorbeelden of zelfs met voorbeelden uit de Vlaamse literatuur van Cyriel Buysse en Reimond Stijns (vooral in *Hard la-beur*, 1904), waarin gevallen van degeneratie zonder veel compromissen worden ontleed. Toch kan men bijvoorbeeld ook *Een revolverschot* (1911) lezen als een experimentele klinisch-logische studie naar Frans naturalistisch model

– het zogenaamde Zola-type van de val (Baguley, 1990) – van de trapsge-
wijze en onvermijdelijke aftakeling van een gedetermineerd nerveus gestel, in
dit geval een ‘Spaans’ temperament dat, tot verbazing van de plaatselijke bur-
gers, zich door erfelijkheid en atavisme over generaties heen kon handhaven
en door omstandigheden ontspoorde.

Belangrijk is dat Virginie Loveling het daarbij niet laat en in dialoog gaat met
de wetenschappelijke evolutietheorie en het theoretisch experimenteel natura-
lisme. In het algemeen kiest Loveling voor een pessimistische interpretatie
van de darwinistische *struggle for life*, met ideeën over natuurlijke en sek-
suele selectie, erfelijkheid, invloed van het milieu, atavisme en seksuele di-
chotomie (Vandenbussche e.a., 2007). In hun zoektocht naar geluk – dikwijls
voorgesteld als een ‘strijd’ – gaan personages dikwijls finaal ten onder; het le-
ven blijkt een samenspel van krachten waarop de mens geen vat weet te krij-
gen. Hulp is er niet, niet van buiten- en zeker niet van bovenaf; er is geen god-
delijke inmenging. Lovelings levensvisie is daarom ook ‘tragisch’ genoemd
(Wauters, 1997).

Toch zoekt Loveling in het model van degeneratie ook uitwegen en sporen
van regeneratie. Zoals reeds aangestipt, worden de klassieke rigide rolpatro-
nen voor mannen en vrouwen gerelativeerd: ‘Haar portretten zijn complexer
dan het darwinistische beeld van de seksen suggereert’ (Vandenbussche,
2007, p. 192). Ze laat ook de deur open voor de toevallige speling van het lot
en relictten van de oude mythische orde. Ze betoont medeleven met het ramp-
zalige lot van haar personages. Romans met een gedurfde thematiek of duide-
lijke tendens kunnen even verrassend melodramatisch aflopen. Ze peilt ook
naar de helende krachten van de natuur en de volkscultuur. Daardoor bezitten
haar moderne probleemromans óók nog de patina van een arcadisch Vlaams
universum waarin de zeden en gebruiken van de lieden op het platteland, in-
clusief hun bekrompenheid, hun scrupuleuze vroomheid en bijgeloof, waar-
heidsgetrouw worden weergegeven. Die ambivalentie verklaart overigens
waarom een roman als *Een dure eed* (1891), waarin een vrouw nochtans de
liefde uiteindelijk laat zegevieren op een oude belofte en dito moraal, in 1896
toch de conservatieve jury van de Belgische Staatsprijs nog wist te bekoren en
werd verkozen boven een ‘schokkende’ roman van Cyriel Buysse.

Dat heeft ook te maken met de vertelwijze van Virginie Loveling. De koele af-
standelijkheid wordt in haar romans niet consequent volgehouden. Ze is en
blijft een gedreven schrijfster. Herhaaldelijk treedt een duidelijk waarneembare
verteller op die betrokken is en een overtuiging of moraal aan de lezer meedeelt
over actuele vraagstukken, toestanden en problemen. Ze doet dat in commen-

taar, tussenkomsten in de ik-vorm of in zogenaamde gnomische formules die een algemene gedachte uitdrukken, bijvoorbeeld spreekwoorden, spreuken en maxims of generaliserende zinnen die aanvangen met ‘men’, ‘wij’ of ‘de mens’ (Sintobin, 2008). Al met al hanteert Virginie Loveling in haar verhalen en romans een hybride vertelstijl die voor de toenmalige lezer niet afstotend, maar uiteindelijk genoeg geruststellend was, en dat – opnieuw – *ondanks* de progressieve standpunten die erin werden verwoord.

6. TOT BESLUIT

De hier genoemde resultaten en perspectieven voor verder onderzoek mogen aantonen dat er voor de Loveling-studie een toekomst bestaat. Er is (gelukkig) nog werk aan de winkel. De gesignaleerde ambivalenties in de verhalen en romans van Virginie Loveling kunnen ongetwijfeld ook een hedendaagse lezer fascineren en bieden mogelijkheden voor een alternatieve lectuur en doorgedreven studie.²⁰ Een nieuwe verkenning van Virginie Lovelings teksten dient zich aan, in de wetenschap dat alleen door herlezen nieuwe betekenissen kunnen opdoemen.

Literatuurlijst

- Ameel, T.** (2006). *‘Ja, een vrouwmensch als een linde’*. *Virginie Loveling versus vrouwbeeld en visies op de band tussen sekse en kunstenaar- en schrijverschap van het fin de siècle*. Leuven: KULeuven - Faculteit Letteren. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling.
- Baekelmans, L.** (1931). ‘Virginie Loveling 1836-1923.’ In Baekelmans, L., *Vier Vlaamsche prozaschrijvers. Pieter Frans van Kerckhoven, Domien Sleeckx, Reimond Stijns, Virginie Loveling*. Antwerpen: L. Opdebeek. (Oorspronkelijk in: *Vlaamsch Leven* 1, 1916: 465-467 en 481-482).
- Baguley, D.** (1990). *Naturalist Fiction. The Entropic Vision*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Basse, M.** (1921). *Het aandeel der vrouw in de Nederlandsche letterkunde II*. Gent: A. Hoste. Willems-fonds, 158: 73-220.

²⁰ In zijn bijdrage uit 1983 drukte Bert Vanheste al de wens uit om de Lovelings te herlezen ‘vanuit een eigentijdse en niet in de laatste plaats vrouwelijke visie’ (Vanheste, 1983, p. 141). Het is opvallend dat momenteel een aantal vrouwelijke auteurs Loveling heruitgeven en becommentariëren.

- Bel, J.** (1993). *Nederlandse literatuur in het fin de siècle: een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bel, J.** (2015). *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Belpaire, M.E.** (1902). *Het landleven in de letterkunde der XIXe eeuw*. Antwerpen: J.-E. Buschmann.
- Bernaerts, L.** (2023). 'Potver en och here! Het antiklerikale verzet van Virginie Loveling'. In Bernaerts, L. & De Taeye, L. (red.), *Litteraire rebellie in de Gentse letteren. Stroppendragers van de middeleeuwen tot nu*. Tiel: Lannoo, pp. 139-147.
- Christiaens, B.** (1999). 'Van De eerste opvoeding tot Het meesterschap. Over vrouwen in de novellen van Rosalie Loveling.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 15: 139-202.
- Couttenier, P.** (1997). 'Virginie Loveling: een geletterde dame.' In Schenkeveld-van der Dussen, R., Porteman, K., Couttenier, P. & van Gemert, L. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elisa van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 947-952.
- Couttenier, P.** (2001). 'Women writing in 19th-century Flanders.' In Van Dijk, S., van Gemert, L. & Ottway, S. (red.), *Writing the history of women's writing. Toward an international approach*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Science, pp. 21-27.
- Couttenier, P.** (2003). 'Hoe ik bijna een Robinson werd: Vlaamse reisverhalen uit de negentiende eeuw.' In Brems, E. e.a. (red.), *Ken ik u niet? Over het vreemde en de vreemdeling in de Nederlandse literatuur*. Leuven: Peeters, pp. 25-64.
- Couttenier, P.** (2004). 'Van talen gesproken. Twee onbekende brieven van Guido Gezelle.' In Delsaerdt, P. & de Schepper, M. (red.), *Letters in de boeken. Liber amicorum Ludo Simons*. Kapellen: Pelckmans, pp. 347-353.
- Couttenier, P.** (2009a). 'Het Zuiden.' In Van den Berg, W. & Couttenier, P., *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Couttenier, P. & Musschoot, A.M.** (red.) (2009b). *Meesterschap in tweevoud. Novellen en schetsen van Rosalie en Virginie Loveling*. Amsterdam: Amsterdam University Press. De Amazone-reeks.
- De Smedt, M.** (red.) (2014). *Oorlogsdagboeken. Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 124/2.
- Engels, S.** (1997). 'Virginie Loveling: "Sophie". Een geannoteerde uitgave van de correspondentie.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 13: 135-295.
- Grüttemeier, R. & Oosterholt, J.** (2008). *Een of twee Nederlandse literaturen? Contacten tussen de Nederlandse en Vlaamse literatuur sinds 1830*. Leuven: Peeters.

- Heesakkers, N. & Musschoot, A.M.** (2007). 'Virginie Loveling en haar Nederlandse uitgevers. Brieven van P.N. Van Kampen, Van Holkema en Warendorf, H. Honig en J. Funke.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 23: 193-277.
- Lissens, R.F.** (1967). *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden*. Vierde druk. Brussel / Amsterdam: Elsevier.
- Loveling, V.** (1881). *Nos campagnes flamandes. Esquisses politiques par W.E.G. Walter. Traduit du néerlandais par J.L. Heuvelmans*. Gent: A. Hoste.
- Loveling, V.** (1967). *Herinneringen*. A. Van Elslander (red.). Hasselt: Heideland. Vlaamse Pockets 219.
- Loveling, V.** (1999). *Sophie. Omgespeld door Sylvie Engels, met een inleiding door Daniël Vanacker*. Gent: Liberaal Archief.
- Loveling, V.** (2021). *Een revolverschot. Gemoderniseerd en van een nawoord voorzien door Annelies Verbeke*. Amsterdam: De Geus. Salamanderpockets.
- Loveling, V.** (2022). *Een winter in het Zuiderland. Ingeleid, geëditeerd en geannoteerd door Ludo Styne*. Antwerpen: Davidsfonds / Standaard Uitgeverij.
- Loveling, V.** (2023). *Erfelijk belast. Met een nawoord door Leen Huet*. Antwerpen: Davidsfonds / Standaard Uitgeverij.
- Luyssaert, J.** (red.) (1974a). *Confrontaties met Virginie Loveling*. Nevele: Heemkundige Kring 'Het Land van Nevele.' Monografieën 2.
- Luyssaert, J.** (1974b). 'Beknopte bibliografie van Virginie Loveling.' In Luyssaert (red.), 1974a, pp. 78-98.
- Musschoot, A.M.** (1984). 'Virginie Lovelings Revolverschot: een herladen visie'. *Yang* 20, februari: 6-9.
- Musschoot, A.M.** (1985). '1900.' *Literatuur. Noord en Zuid overdwars. Grensverkeer in de Nederlandse letteren van nu en toen*, 2/6: 324-328.
- Musschoot, A.M.** (1992). 'Noord en Zuid en de nieuwe, geestelijke kunst van 1890: "vermenging op voet van gelijkheid" (A. Verwey).' *Spektator*, 21/3: 265-284. Herdrukt in T'Sjoen, Y. & Vandevoorde, H. (red.), *Op voet van gelijkheid. Opstellen van Anne Marie Musschoot*. Gent, Studia Germanica Gandensia, 36, 1994: 13-38.
- Musschoot, A.M.** (2003). 'Stoombootindrukken door Virginie Loveling.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 9: 145-174.
- Musschoot, A.M.** (2004). 'Correspondentie van de gezusters Loveling. Brieven van en aan Frans de Cort.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 20: 67-106.
- Musschoot, A.M.** (2010). 'Nog eens *Levensleer*. Over de samenwerking tussen Virginie Loveling en Cyriel Buysse.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 26: 157-166.

- Piette, H.** (1942). *Les Soeurs Loveling. Rosalie et Virginie, deux grandes figures féminines des lettres flamandes*. Bruxelles: Office de Publicité / J. Lebègue. Collection Nationale.
- Reymenants, G.** (2005). “‘Den invloed der vrouw in de samenleving’”. Waarom vrouwen in *Van Nu en Straks* ontbreken.’ In De Bont, R., Reymenants, G. & Vandevoorde, H. (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent: KANTL, pp. 195-209.
- Rinckhout, E.** (1998). ‘Twee zusters.’ *De Morgen*, 3.12.1998.
- Rooes, M.** (1885). ‘Feestrede, uitgesproken den 29ⁿ October 1882, op het banket van het Willems-Fonds, te Gent, ter gelegenheid der overhandiging aan Mejufv. Virginie Loveling van haar borstbeeld.’ In *Derde Schetsenboek*. Gent: A. Hoste, pp. 392-397.
- Schrans, G.** (2014). *Fredericq & Co. Een geslacht in licht en schaduw*. Gent-Kortrijk: Snoeck.
- Sintobin, T.** (2008). “‘Men’ heeft altijd gelijk. Over het gebruik van gnomische formules in fin-de-siècleproza in Vlaanderen.’ *Nederlandse letterkunde*, 13/3: 185-203.
- Stellwagen, A.W.** (1896). ‘Virginie Loveling.’ In Pijzel, E.D. (red.), *Mannen en vrouwen van beteekenis in onze dagen. Levensschetsen en portretten*, 25. Haarlem: Tjeenk-Willink, pp. 129-178.
- Stynen, L.** (1995). ‘Virginie Loveling in de spiegel van haar reisnotities.’ *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 105: 123-145.
- Stynen, L.** (1996-1997). ‘Virginie Lovelings onvergetelijke stoombootvriendschappen.’ *Restant*, 23/3-4: 61-79.
- Stynen, L.** (1997). *Rosalie en Virginie. Leven en werk van de gezusters Loveling*. Tielt: Lannoo.
- Stynen, L. & Van Peteghem, S. e.a.** (ed.) (1999). *In oorlogsnood. Virginie Lovelings dagboek 1914-1918*. Gent: KANTL.
- Vanacker, D.** (1987). ‘Virginie Loveling en de schoolstrijd.’ *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 3: 91-136.
- Vanacker, D.** (1997). ‘Correspondentie van de gezusters Loveling.’ *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 13: 105-134.
- Van Boven, E.** (1992). *Een hoofdstuk apart. ‘Vrouwenromans’ in de literaire kritiek 1898-1930*. Amsterdam: Sara/Van Gennep.
- Van Coillie, J.** (1997). ‘Brave, stoute en gevoelige kinderen. 1883. Virginie Loveling, Verhalen voor kinderen.’ In Van Coillie, J., ‘Van onder het stof gehaald: De geschiedenis van de Vlaamse jeugdliteratuur in de negentiende eeuw’. In *Uit de schaduw: Een beknopte geschiedenis van de West-Vlaamse en de Westfaalse jeugd- en kinderliteratuur*. Ghesquière R. & Van Coillie, J., e.a. (red.). Sint-Andries: Provinciale Dienst voor Cultuur, pp. 73-78.

- Van de Castele, J.** (1974). 'De Virginie Loveling-huldiging in 1912: Nevele wou niet achterblijven.' In Luysaert (red.), 1974a, pp. 32-43.
- Van de Castele, J.** (1978). 'Nevelse brieven van de gezusters Loveling.' *Het Land van Nevele*, 9: 11-18.
- Van den Berg, W. & Couttenier, P.** (2009). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Vandenbussche, L., Vermassen, G., Demoor, M. & Braekman, J.** (2007). 'Darwin achterna? Erfelijkheid en evolutietheorie in het oeuvre van Virginie Loveling.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 23: 177-192. Bewerkt in Id., 'Grappling with Evolutionary Theory. Femininities and Masculinities in the Work of Virginie Loveling (1836-1923). *Women's History Review*, 20/4, Sept. 2011: 543-553.
- Vandenbussche, L.** (2008a). *Het veld der verbeelding. Vrijzinnige vrouwen in Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften (1870-1914)*. Gent: KANTL, pp. 297-332.
- Vandenbussche, L.** (2008b). "'Dat ik de broek aan heb ziet gij.'" Het "androgyn" schrijverschap van Virginie Loveling (1836-1923). *Nederlandse letterkunde*, 13/1: 67-87.
- Vandenbussche, L.** (2009). 'Loveling, Marie Virginie, letterkundige.' *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 19: 630-646.
- Vandevoorde, H. & Verbruggen, C.** (2008). 'Het Vlaamse literaire veld 1900-1914: doorsnede én deelverzameling van het Nederlandse.' In Grüttemeier & Oosterholt, 2008, pp. 223-245.
- Vanheste, B.** (1983). 'De zusters Loveling: een vrouwelijk wonder.' In Waterschoot W. e.a., *Culturele geschiedenis van Vlaanderen 8. Literatuur tot eind negentiende eeuw*. Deurne: Baart, pp. 138-141.
- Vanheste, B.** (1988). 'De politieke romans van Virginie Loveling: antikatholiek?'. *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 4: 127-130.
- Van Elslander, A.** (1963). *De 'biografie' van Virginie Loveling*. Gent: Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent. Mededelingen 4.
- Van Elslander, A.** (1974). 'Virginie Loveling en haar Gedichten'. In Luysaert (red.), 1974a: 10-31.
- Van Elslander, A. & Musschoot, A.M.** (1985). 'Cyriel Buysse. Brieven aan familieleden I. Virginie Loveling.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 1: 55-88.
- Van Elslander, A.** (1986). 'Rosalie Loveling: enkele aanvullende gegevens.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 2: 7-29.
- Van Elslander, A.** (1992). 'De gezusters Loveling.' In *Oostvlaamse Literaire Monografieën / Cultureel Jaarboek Provincie Oost-Vlaanderen*. Bijdragen Nieuwe Reeks, 57: 133-193.

- Van Elslander, A. & Musschoot, A.M.** (1993). 'Correspondentie van de gezusters Loveling. Brieven van en aan Paul Fredericq I.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 9: 67-175.
- Van Elslander, A. & Musschoot, A.M.** (1994). 'Correspondentie van de gezusters Loveling. Brieven van en aan Paul Fredericq II.' *Mededelingen van het Cyriel Buysse Genootschap*, 10: 31-156.
- Verbruggen, C.** (2009). *Schrijverschap in de Belgische belle époque. Een sociaal-culturele geschiedenis*. Gent: Academia Press.
- Vlasselaers, J.** (1985). *Literair bewustzijn in Vlaanderen 1840-1893. Een codereconstructie*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Wauters, K.** (1997). 'De tragische levensvisie van Virginie Loveling.' In Wauters, K. (red.), *Verhalen voor Vlaanderen. Aspecten van het Vlaamse fictionele proza tot aan de Tweede wereldoorlog*. Kapellen: Pelckmans, pp. 111-138.
- Wauters, K.** (1999). 'Het Vlaamse fictionele proza van Conscience tot Loveling.' In Deprez, A., Gobbers, W. & Wauters, K., *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw 1*. Gent: KANTL, pp. 147-310.